

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД 1950 РОКУ У СФЕРІ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ

INTERPRETATIONAL ACTIVITY OF THE ECHR IN DISPUTES CONCERNING VIOLATION OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS 1950 IN THE FIELD OF POLITICAL RIGHTS

Карвацька С.Б.,

кандидат юридичних наук, доцент

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

докторант

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено розгляду інтерпретаційної діяльності Європейського суду з прав людини в справах про порушення політичних прав (статті 10, 11, стаття 3 Протоколу № 1) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Проаналізовано методологію інтерпретації Європейського суду з прав людини, констатовано застосування комплексного підходу в політичних справах. Виявлено найхарактерніші принципи, методи, способи інтерпретації. Зазначено вплив Європейського суду з прав людини на створення міжнародних демократичних стандартів.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, інтерпретація права, громадянські та політичні права, свобода асоціацій, вибори, демократія.

Статья посвящена рассмотрению интерпретационной деятельности Европейского суда по правам человека по делам о нарушении политических прав (статьи 10, 11, статья 3 Протокола № 1) Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод 1950 года. Проанализирована методология интерпретации Европейского суда по правам человека, констатировано применение комплексного подхода в политических делах. Определены характерные принципы, методы, способы интерпретации. Указано влияние Европейского суда по правам человека на создание международных демократических стандартов.

Ключевые слова: Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, Европейский суд по правам человека, интерпретация права, гражданские и политические права, свобода ассоциаций, выборы, демократия.

The article is devoted to consideration of the European Court of Human Rights interpretation in cases of political rights violations (Articles 10, 11, Article 3 of Protocol № 1) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950. The methodology of interpretation of the European Court of Human Rights has been analyzed and the application of an integrated approach in political affairs has been detected. The most characteristic principles and methods of interpretation are revealed. The effect of the European Court of Human Rights on the establishment of international democratic standards is indicated.

Key words: Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, interpretation of law, civil and political rights, freedom of association, elections, democracy.

Постановка проблеми. У Преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) від 4 листопада 1950 р. [5] ідеться про збереження спільної спадщини політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права та наголошується на тому, що збереження і подальша реалізація прав людини якнайкраще забезпечуються поєднанням ефективної політичної демократії та спільним розумінням і дотриманням прав людини. Інтерпретаційна діяльність Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо порушення політичних прав людини активізувалася після розвалу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) та динамічної практики новостворених держав щодо створення та реформування політичних систем шляхом демократизації, гуманізації, формування громадянського суспільства та правової держави. Адже ЄСПЛ не передбачав розгляду порушення політичних прав, оскільки засадничо був створений для захисту прав особи, а не для корегування діяльності політичної структури держав-учасниць. І тільки

після ухвалення Протоколу № 1 (1954 р.) до ЄКПЛ це стало можливим. Інтерпретація ЄСПЛ ст. 3 Протоколу № 1, яка передбачає право на вільні вибори, та дотичних до неї ст. 10 («Свобода вираження поглядів»), ст. 11 («Свобода зібрань та об'єднання») максимально сприяла демократизації політичного процесу та поступового усталення верховенства права не тільки на Сході, а й на Заході. Аналіз статистики ЄСПЛ свідчить про нові проблемні питання, які постають для інтерпретації суду в індивідуальних та колективних справах громадян, груп осіб, юридичних осіб, неурядових організацій і спричинені, зокрема: 1) неефективністю національного правосуддя й неможливістю захистити права людини у виборчому процесі; 2) недосконалістю національного виборчого законодавства; 3) значною кількістю порушень під час виборів як із боку їх організаторів, так і з боку виборців та кандидатів; 4) недовірою до результатів виборів унаслідок цих порушень [44].

Рішення в цих справах потребують наукового переосмислення з огляду на важливість і «делікатність»

сфери політичних прав і її нерозривний зв'язок із конституційними положеннями країн, які ратифікували ЄКПЛ. Серед значного наукового доробку вчених щодо вивчення діяльності ЄСПЛ звернемо увагу на праці таких науковців, як: Б. Бабін, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Буткевич, М. Гнаговський С. Добрянський, А. Ковлер, О. Лисенко, В. Мицик, П. Пушкар, П. Рабінович, К. Реїд, М. Савчин, В. Шабас, А. Федорова, С. Шевчук, серед яких нерідко побуває думка про складність та неоднозначність проблеми інтерпретації політичних прав, особливо права на вільні вибори, тому практика його тлумачення «є дуже різнобарвною, та деякою мірою суперечливою» [39, с. 191].

Мета статті – проаналізувати передбачену ст. 32 інтерпретаційну діяльність ЄСПЛ у справах щодо порушень ст. 10 («Свобода вираження поглядів»), ст. 11 («Свобода зібрань та об'єднання») ст. 3 Протоколу № 1 («Право на вільні вибори») Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Ст. 11 ЄКПЛ проголошує свободу зібрань та об'єднання у двох частинах, в яких надає позитивні зобов'язання державам та визначає межі використання. Практика її використання стосується найрізноманітніших прав і асоціацій (політичних партій, об'єднань, неурядових організацій). Інтерпретаційна діяльність ЄСПЛ найяскравіше виражена в кількох справах, які дотепер наводяться для пояснення основних принципів, що формувалися протягом багатьох років: *Sidiropoulos and Others v. Greece* (1998 p.) [29], *Bekir-Ousta and Others v. Greece* (2007 p.) [2], *Ramazanov and Others v. Azerbaijan* (2007 p.) [25], *Koretsky and Other v. Ukraine* (2008 p.) [15], *Tebieti Mühafize Cemiyeti and et Israfilov v. Azerbaijan* (2009 p.) [35], *Republican Party of Russia v. Russia* (2011 p.) [26], *Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey* (2017 p.) [7].

Право на свободу об'єднання є складником права ст. 11. Громадяни повинні мати можливість сформувати юридичну особу, щоби колективно діяти для забезпечення власних взаємних інтересів. Законодавче забезпечення цього права та його реалізація владою є певним індикатором стану демократії в тій чи іншій країні. ЄСПЛ підкреслював, що держави повинні переконатися в тому, що мета асоціації та її діяльність мають відповідати вимогам законодавства, але вони повинні робити це в спосіб, сумісний із вимогами Конвенції. Якщо проаналізу-

вати судову практику ЄСПЛ (див. Таблицю 1), то можна з'ясувати основні тенденції інтерпретації політичних прав.

ЄСПЛ в обґрунтуванні рішень неодноразово деталізував окремі постулати концепції демократії. Якщо спочатку він наголошував на факті створення Конвенції для підтримки та сприяння ідеалам і цінностям демократичного суспільства (*Soering v. The United Kingdom* (1989 p.)) [30], то із часом ним конкретизовано необхідність гарантування державою плюралізму як складника демократії (*Castels v. Spain* (1992 p.)) [6], а також строго вказано на неприпустимість обмеження свободи об'єднань як вияв сваволі держави (*Castels v. Spain* (1992 p.)) [6]. Як виняток таке обмеження допускалося тільки на підставі переконливих аргументів і причин. Антидемократичним є переслідування опозиційних партій (*Geraguyun Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia* (2009 p.)) [12].

У справі *Koretsky and Other v. Ukraine* (2008 p.) щодо регулювання діяльності неурядових організацій на її території Суд наголосив на необхідності дотримання повноважень органів влади в царині належного функціонування системи державної реєстрації, але такі повноваження повинні застосовуватися виважено, а відступи від принципу свободи об'єднань повинні бути чітко інтерпретованими [15, § 51].

У справі щодо фінансової діяльності турецької Народної Республіканської партії (*Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey* (2017 p.)) [7] ЄСПЛ для інтерпретації використав досвід правового і практичного моніторингу фінансів політичних партій 32 держав-членів Ради Європи і з'ясував, що окрім Мальти, Швейцарії, усі європейські країни контролюють їх надходження і витрати регулярно, а не під час виборчих кампаній, та встановлюють певні обмеження [7, § § 48–49]. За порушення встановлюють санкції, від штрафів і припинення фінансування до розпуску партій чи кримінальної відповідальності [7, § 52]. Під час підготовки рішення Суд використав низку міжнародних матеріалів ОБСЄ та Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії), а саме: Керівні принципи щодо регулювання політичних партій (CDL-AD (2010) 024); Рекомендації щодо законодавства про політичні партії (CDL-AD (2004) 007rev), ухвалені Венеціанською комісією 12–13 березня 2004 р.

Таблиця 1

Загальна кількість рішень ЄСПЛ про порушення ст. ст. 10, 11, ст. 3 Протоколу № 1 ЄКПЛ
(станом на січень 2019 р.)

Кількість рішень	Статті Конвенції									
	10	10 + 11	10 + 1	10 + 2	11	11 + 9	11 + 10	11 + 13	11 + 1	11 + 2
	4 562	12	3 919	3 187	1 476	3	3	3	1 203	885
224 Палата – 184 Велика палата – 44	Право на вільні вибори (загальне)			Право балотуватися на виборах до законодавчого органу		Вільне вираження думки народу			Голосування	
	224			100		93			90	

[складено за: 10]

Т. Хабрієва підкреслює, що в інтерпретаційній діяльності ЄСПЛ часто послуговується матеріалами Венеціанської комісії: висновками в статусі *amicus curiae* (стосуються категорії «думка Комісії» у межах порівняльно-правового аналізу), дослідженнями, компіляціями, керівництвами, кодексами належної практики, інтерпретативними деклараціями та ін.

Особливе значення для ухвалення рішень у політичних справах мали компіляції щодо політичних партій, засобів масової інформації (далі – ЗМІ) і виборів, гендерної рівності, свободи висловлювання та засобів масової інформації [43]. Наприклад, інтерпретативні декларації «стабільність виборчого права (2005 р.) та «Участь жінок у виборах» (2006 р.) неодноразово були використані ЄСПЛ.

У ст. 10 Конвенції зафіксовано право вільно висловлювати свою думку, яке передбачає свободу дотримуватися власної думки і свободу отримувати та поширювати інформацію та ідеї без будь-якого втручання з боку публічної влади і незалежно від державних кордонів [28]. ЄСПЛ у своїх рішеннях підкреслює його важливість як основи демократичного суспільства й особливу увагу приділяє виявленню законодавчих гарантій функціонування преси як комутатора із громадськістю і владою та відіграє роль «громадського сторожа» (*Observer and Guardian v. the United Kingdom* (1991 р.) [24, § 59] або ж, за визначенням Л. Юбера, «сторожового пса демократії»). Однак це не означає необмеженості свободи вираження, особливо в справах про дифамацію, завдання шкоди репутації осіб (*Timput Info-Magazin and Anghel v. Moldova* (2007 р.) [36]; *Vitrenko & Others v. Ukraine* (2008 р.) [37]; *Guja v. Moldova* (2008 р.) [13]; *Sofranschi v. Moldova* (2010 р.) [31]). Проте Суд наголошує на важливості забезпечення можливості вільної циркуляції думок і всіх видів інформації, особливо в період виборів (*Bowman v. the United Kingdom* (1998 р.) [3, § 42]).

У справі *Lyashko v. Ukraine* (2006 р.) Суд конкретизував, що свобода вираження поглядів являє собою одну з важливих засад демократичного суспільства і одну з базових умов його прогресу та самореалізації кожного, закликав дотримуватися вимог толерантності, плюралізму, відкритості думок [19, § 41]. Винятки зі ст. 10 повинні чітко інтерпретуватися, а потреба в таких обмеженнях теж має бути чітко встановлена (*Janowski v. Poland* (1999 р.) [14, § 30], *FuentesBobo v. Espagne* (2000 р.) [11, § 43] і перевірена на відповідність дотримання таких вимог: 1) втручання має бути встановлене законодавчо; 2) встановлення цього втручання повинно відповідати легітимним цілям згідно з п. 2 ст. 10; 3) з'ясування, чи є необхідність втручання в демократичному суспільстві для досягнення зазначеної мети [33]. Також ці втручання мають поєднуватися із принципом відповідальності, але все ж вони не повинні перешкоджати виконанню функції інформування з усіх питань, що становлять громадський інтерес (*Cumpana and Mazar v. Romania* (2004 р.) [8]; *De Haes and Gijssels v. Belgium* (1997 р.) [9]).

Яскравим прикладом практики ЄСПЛ у царині політичних прав є комплексна справа *United*

Communist party of Turkey and Others v. Turkey (1996 р.) [4], в якій поєднано інтерпретацію ст. ст. 10, 11 та ст. 3 Протоколу № 1, оскільки захист думок і свобода висловлювання є однією із цілей свободи зібрань та об'єднань, закріпленої у ст. 11 [4, § 42]. А держава зобов'язана проводити вільні вибори таємним голосуванням в умовах, які забезпечують вільне вираження думки людей у виборі законодавчої влади, що неможливо без участі політичних партій, які представляють у різних країнах різноманітні погляди. Суд конкретизував, що передавати цей спектр думок покликані не тільки політичні інституції, а й ЗМІ – незамінні учасники, поруч із політичними партіями, політичних дебатів, які є ядром концепції демократичного суспільства [4, § 44].

Еволютивний підхід до інтерпретації яскраво проглядається у виборчих справах Суду. Якщо раніше Суд не приймав до розгляду справи щодо президентських виборів, виборів до органів місцевого самоврядування і референдумів із важливих питань, то тепер межі застосування ст. 3 Протоколу № 1 чітко визначені ЄСПЛ завдяки конкретизації поняття «вибори» [7, § § 33–34, 37–38], яке вживають тільки щодо «законодавчого органу» [17, § 40]. Справи щодо референдумів можуть потрапити під розгляд тільки в разі їх ідентифікації з демократичним процесом [17, § 42], президентські – гіпотетично, якщо згідно з Конституцією країни голові держави надано законодавчі повноваження (*Ljube Boškosi against the former Yugoslav Republic of Macedonia* (2004 р.) [18]), але на практиці ЄСПЛ не послуговувався такою можливістю. Проте Європейський парламент він вважає частиною «законодавчого органу» (*Matthews v. the United Kingdom* (1999 р.) [21, § § 45–54]; *Achille Occhetto v. Italy* (2013 р.) [1, § 42]).

ЄСПЛ використовує для інтерпретації концепцію «непрямих обмежень», однак не перевіряє «необхідність» чи «нагальну соціальну потребу» (ст. ст. 8–11 ЄКПЛ), а керується критеріями свавілля, пропорційності, впливу обмеження на вільне вираження думки народу, трансформації політичної системи відповідної країни (*Mathieu-Mohin and Clerfay v. Belgium* (1987 р.) [21, § 52]; *Ždanoka v. Latvia* (2003 р.) [38, § § 103–104; § 115]). Однак іноді ЄСПЛ використовує тільки один із вказаних вище критеріїв. Так, вирішуючи справи про обмеження пасивного виборчого права щодо можливості висунення кандидатури на виборах національне законодавство в основному перевірялося на відсутність «свавілля» з боку держави [38, § 115, § 57; 22]. Проте суд у таких справах керується принципом юридичної визначеності. Зокрема, використовуючи дефініцію «згідно із законом», суд розуміє її значення за такими складниками: 1) наявні норми в національному праві; 2) належна якість закону в аспекті його доступності особам і можливості застосування, передбачаючи його наслідки; 3) відповідність закону принципу верховенства права (*Kruslin v. France* (1990 р.) [16, § § 27, 30]).

Доктриною свободи розсуду держави та принципом пропорційності суд керувався під час визна-

чення доцільності та розмірів виборчої застави для забезпечення принципу плюралізму (*Sukhovetskyu v. Ukraine* (2006 p.) [32, § 72–73], *Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia* (2007 p.) [27, § 94]).

Уже класичною, з огляду на інтерпретаційні зміст, засоби, методи, стала справа *Hirst v. the United Kingdom* (2003 p.) [41], де йдеться про позбавлення виборчого права ув'язнених, яка викликала неоднозначну реакцію суддів, учених, посадовців, політиків, правозахисників, громадськості. Є. Рижов, аналізуючи використану методологію інтерпретації ЄСПЛ, вказує на використання суддями базових принципів демократії як основи розгляду справи, підтримку ефективної демократії та верховенства права, порівняльного й історичного методів для виявлення аналогій у попередніх рішеннях, виборчому законодавстві 12 країн, доктрини вільного розсуду держави, максимальне використання еволютивної (динамічної) інтерпретації. Водночас ним зазначено використання іншої інтерпретативної методики в окремій думці суддів. Так, суддя Л. Кефліш обґрунтовував свою позицію телеологічним методом (звертався до об'єкта та мети міжнародного договору); Ф. Тулкес і В. Загребельські – критичним підходом щодо аналізу ЄСПЛ не тільки законодавства, а й парламентських слухань; Л. Вайлдхабер, Дж.-П. Коста, П. Лорензен, А. Ковлер і С. Джебенс – методом адекватної (буквальної) інтерпретації. В їхній окремій думці підкреслено, що Суд має бути обережним, щоби не брати на себе законодавчі функції, і «не зобов'язаний визначати, яким чином національні законодавчі органи виконують свої законодавчі функції» [42, § 7]. На цьому наголошує й М. О'Бойлі: «З одного боку, судові рішення захищає виборчі права особи, але з іншого боку, воно не повинно вийти за межі своєї явної і неявної легітимності та не встановлювати замість людей правила щодо конституційного порядку, який цей народ створює для себе» [23]. У підсумку Є. Рижов констатує трансформацію еволютивного методу у вільний метод інтерпретації, який хоч і відповідає соціально-політичним реаліям життя, але є надто широким [42, с. 172]. Проте, на наш погляд, система права все ж повинна бути спрямована на соціальні регулятори – справедливність, норми моралі, звичаї, традиції [40, с. 135].

З огляду на це підкреслимо факт впливу ЄСПЛ на дотримання таких вимог у міжнародних стандартах виборів, політичних партій, ЗМІ, особливо на регіональному рівні.

Висновки. Інтерпретаційна діяльність ЄСПЛ сприяє розробленню та впровадженню в практику національних держав демократичних стандартів виборів, зборів, функціонування ЗМІ, хоча й виникають деякі процедурні складнощі їх впровадження. Найчастіше в політичних справах Суд комплексно використовував принципи пропорційності, свободи розсуду та заборони сваволі.

Функціонування ЄСПЛ саме як суду, його інтерпретаційний метод побудови цілісної системи за допомогою неформального прецеденту та встановлення стандартів шляхом порівняння правових норм країн-членів здається достатньо легітимним для визначення ідентифікуючих еволюційних стандартів і максимально сприяє їх установленню і закріпленню.

Обов'язковість рішень ЄСПЛ лише для сторін спору не виключає, а доводить необхідність відповідності законодавства країн-членів цим стандартам, які повинні бути досить широкими. Інакше на нього чекають звинувачення в «законодавчих» рішеннях, однак занадто широкі стандарти неймовірно ускладнюють його функціонування. Інтерпретація ЄСПЛ у «політичних» справах є надзвичайно складним процесом, оскільки функціонально поєднує всі складники природного і позитивного права щодо спірного правовідношення. Труднощі нерідко пов'язані з політичним та психологічним елементами в інтерпретаційній діяльності міжнародного суду внаслідок залежності суддів від держави, що їх направила, зокрема, а також небажання керуватися концепцією природних прав загалом.

Надалі досить перспективним, на наш погляд, є розгляд інтерпретаційної діяльності ЄСПЛ щодо справ, пов'язаних із політичним переслідуванням опозиційних до влади сил ЗМІ як до, так і після виборів, яке підпадає під ст. 18 Конвенції, якою визначено: «Обмеження, дозволені згідно із цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей, аніж ті, для яких вони встановлені» [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Achille Occhetto v. Italy*, № 14507/07. 12 November 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-138795%22>] (дата звернення: 30.01.2019).
2. *Affaire Bekir-Ousta and Others v. Greece*, № 35151/05. 11 October 2007.
3. *Bowman v. the United Kingdom*, jud. 141/1996/760/96119. 19 February 1998.
4. *Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*, № 133/1996/752/951.
5. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols № 11 and 14*. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CM=8&DF=27/07/2010&CL=ENG> (дата звернення: 30.01.2019).
6. *Castells v. Spain*, № 11798/85. 23 April 1992.
7. *Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey*, № 48818/17. 21 November 2017.
8. *Cumpana and Mazare v. Romania* [GC], № 33348/96. 17 December 2004.
9. *De Haes and Gijssels v. Belgium*, № 19983/92. 10 February 1997.
10. *Document Collections. HUDOC European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22document-collection%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22>] (дата звернення: 30.01.2019).
11. *Fuentes Boboc v. Espagne*, № 39293/98. 29 février 2000.
12. *Geraguyn Khorhurd Patgamavorakan Akumb v. Armenia*, № 11721/04. 14 April 2009.
13. *Guja v. Moldova*, № 14277/04. 12 February 2008.

14. Janowski v. Poland [GC], № 25716/94. 2 January 1999.
15. Koretsky and Other v. Ukraine, № 40269/02. 3 April 2008.
16. Kruslin v. France, № 11801/85. 24 April 1990.
17. Leslie Moohan v. the United Kingdom and Andrew Gillon v. the United Kingdom, № 22962/15 and № 23345/15. 13 June 2017.
18. Ljube Boškoski against the former Yugoslav Republic of Macedonia, № 11676/04. 2 September 2004.
19. Lyashk v. Ukraine, № 21040/0210. August 2006.
20. Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium, № 9267/81. 2 March 1987.
21. Matthews v. the United Kingdom, № 24833/94. 18 February 1999.
22. Melnychenko v. Ukraine, № 17707/02. 1 October 2004.
23. O'Boyle Michael. Electoral Disputes and the ECHR: an Overview. Strasbourg, 12 November 2008 CDL-UD (2008) 010.
- P. 8. URL: <http://www.riigikohus.ee/vfs/789/Report%20%28O%60Boyle%20-%20EIK%20praktika%29.pdf> (дата звернення: 30.01.2019).
24. Observer and Guardian v. the United Kingdom, № 13585/88. 26 November 1991.
25. Ramazanova and Others v. Azerbaijan, № 44363/02. 1 February 2007.
26. Republican Party of Russia v. Russia, № 12976/07. 12 April 2011.
27. Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia, № 55066/00 and № 55638/00. 11 January 2007.
28. Salov v. Ukraine, № 65518/01. 27 April 2004.
29. Sidiropoulos and Others v. Greece, № 57/1997/841/1047. 10 July 1998.
30. Soering v. the United Kingdom, № 14038/88. 7 July 1989.
31. Sofranschi v. Moldova, № 34690/05. 30 November 2010.
32. Sukhovetsky v. Ukraine, № 13716/02. 28 March 2006.
33. Sunday Times v. the United Kingdom, № 6538/74. 26 April 1979.
34. Tahirov v. Azerbaijan [GH], № 31953/11. 11 June 2015.
35. Tebieti Mühafize Cemiyetiet Israfilov v. Azerbaïdjan, № 37083/03. 8 October 2009.
36. Timpul Info-Magazin and Anghel v. Moldova, № 42864/05. 27 November 2007.
37. Vitrenko & Others v. Ukraine, № 23510/02. 16 December 2008.
38. Ždanoka v. Latvia [GC], № 58278/00. 6 March 2003.
39. Бакумов О. Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо права на вільні вибори: спірні питання практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 183–192.
40. Гуйван П. Якість закону як елемент визначеності правової норми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2017. № 28. С. 132–135.
41. Hirst v. The United Kingdom, GC, № 74025/01. 6 October 2005.
42. Рыжов Е. Методы толкования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод в деле «Херст против Великобритании». *Марийский юридический вестник*. Вып. 4. 2005. С. 166–172. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/metody-tolkovaniya-evropeyskoj-konventsii-o-zaschite-prav-cheloveka-i-osnovnyh-svobod-v-dele-herst-protiv-velikobritanii> (дата обращения: 30.01.2019).
43. Хабриева Т. Венецианская комиссия как субъект интерпретации права: моногр. М.: Статут, 2018. 344 с.
44. Юрійчук Є. Електоральна та референдна легітимация влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти: моногр. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. 480 с.